

2. זולת לשבת לפני שבועות: אצרני בבית גנזיו

הזולת המובא להלן ידוע מכתב יד יחיד, בו הוא משמש כזולת לשבת שלפני שבועות. הפיוט חתום 'יחיאל חזק'. בכתב היד הוא בא בסמיכות למערכת היוצר לשבועות של ר' יחיאל. ביטויים לשוניים ייחודיים הכלולים בו מלמדים שר' יחיאל בר אברהם הוא מחברו של הפיוט.¹¹

גם סוגו של הפיוט וגם ייעודו דורשים בירור: הפיוט אינו מסתיים בלשון מעבר אופיינית לזולת (לשון מעבר לנוסח הקבע 'עזרת אבותינו' או ל'ועל זאת שבחו אהובים'). למרות זאת, נראה שאין לפקפק בעובדה שהפיוט הוא זולת, וזאת בגלל כמה סיבות: א. מבנהו המרובע של הפיוט מתאים לסוג הזולת. ב. גם בזולת לשבועות של ר' יחיאל אין לשון מעבר ברורה. כבר אמרנו שבימי ר' יחיאל כבר לא נהגו כנראה לדלג על נוסח הקבע של 'עזרת אבותינו' כאשר אמרו פיוטי זולת. פיוטי זולת קדומים שר' יחיאל הכיר (אלה של ר' אמיתי ושל ר' שלמה הבבלי) מסתיימים אמנם בלשון מעבר ל'ועל זאת שבחו אהובים' אבל לשון מעבר זו, המשקפת מנהג קדום של השמטת חלק מנוסח הקבע של ברכת הגאולה, כבר לא היתה מתאימה למנהג שרווח בימי ר' יחיאל, ונראה שר' יחיאל כלל לא הבין את לשונות הסיום האלה כלשון מעבר.¹² לפיכך לא סיים ר' יחיאל לא את הזולת שלפנינו ולא את הזולת לשבועות בלשון מעבר כלל. ג. שתי המחרוזות האחרונות של הפיוט חורגות במקצת ממהלכו הספרותי של הפיוט (עיין על כך להלן), ומספרות בקצרה את סיפור יציאת מצרים. נראה שהפייטן נהג כך בגלל ייעודו של הפיוט – זולת.

למתי ייעד ר' יחיאל את הפיוט? הפיוט עוסק בנתינת התורה, ומבחינת תוכנו הוא מתאים אפוא לשמש גם כזולת לשבועות. אבל לשבועות כבר יש בידינו מערכת יוצר שלמה של ר' יחיאל, הכוללת גם זולת (פיוטים ז-י). מערכת זו מופיעה בשלימותה באותו כתב יד שבו מופיע הזולת שלפנינו. מצד שני, ידוע שהשבת שלפני שבועות (כמו זאת שלפני פסח) זכתה מקדמת דנא לעיטורים פיוטיים בקהילות דרום אירופה (איטליה, רומניה ועוד).¹³ בגלל סיבות אלה מתקבל על הדעת שתפקידו של הזולת בכתב היד אותנטי, והוא אכן פיוט שיועד מלכתחילה לשבת שלפני שבועות, ולא לחג השבועות עצמו.¹⁴

11 עיין במקבילות שנרשמו בביאור הפיוט, ולהלן, נספח ב.

12 אמנם גם ר' יחיאל עצמו סיים בלשון כזו את הזולת לפסח (לעיל, פיוט ה), אבל נראה שנהג במקרה זה רק לפי הדוגמאות שעמדו ולפניו, ולא מתוך כוונה של לשון מעבר.

13 השבתות שלפני פסח ושבועות נקראו בקהילות דרום אירופה 'שבת הגדול', נאמרה בהן מערכת שלמה של פיוטים והוקראה בהן הכרזה מיוחדת על מועד הרגל המתקרב. עיין על כך גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, עמ' 140, 143, 174 (ועיין גם שם, עמ' 139, לעניין 'שבת הגדול של פורים'). מקורו של מנהג זה טעון עדיין בירור; שמא יש כאן הד לזיכוח עם הקראים.

14 קשה גם להניח שהציבור יקשיב לאותו מהלך ספורי פעמים בסמיכות רבה: פעם אחת בפיוט הזולת ופעם אחת כמה דקות אחר כך, בקדושתא לשחרית. מתקבל על הדעת יותר שהפייטן מביא את הסיפור בשבת שלפני שבועות בצורה מצומצמת, כהכנה לתיאור הרחב שבפיוטי ה'סדר עולם' של שבועות.

תוכן הפיוט הוא נסיונות ה'שידוך' של התורה לאדם הראשון, לנח ולאבות, עד שהיא נעתרת לבסוף להינתן על ידי משה רבנו. נושא זה קבוע בפיוטי ה'סדר עולם' של הקרובות לשבועות.¹⁵ במסורת הפייטנית נבדלים כמה מן הפייטנים ב'חטאים' שהם מייחסים לאבות, שמנעו מהם לקבל את התורה.¹⁶ ר' יחיאל נוקט כאן דרך עצמאית: גם אברהם וגם יצחק נפסלים לא מפני חטאיהם הם, אלא מפני שיש להם בנים שאינם עתידים ללכת בדרכם: אברהם בגלל ישמעאל ויצחק בגלל עשו.¹⁷ יעקב ובניו עתידים לרדת למצרים ולהשתעבד שם; שעבוד זה הוא גנאי לתורה, ועל כן היא אינה יכולה להינתן גם ליעקב ובניו. כאמור, לקראת סופו של הפיוט מרחיב הפייטן קצת בסיפור יציאת מצרים, והוא מסיים אותו במחרוזת על מעמד מתן תורה.

- 15 עיין על כך אליצור, מתן תורה, מבוא, עמ' 68 ואילך, ובקדושתאות המובאות במחזור לשבועות. מעין 'סדר עולם' מקוצר ישנו גם בגוף היוצר לשבועות 'אמרות טהורות' של ר' דוד בר גדליה (מחזור לשבועות, עמ' 108 ואילך). כמו ב'סדרי עולם' אלה, גם בפיוט שלפנינו מסופר הסיפור בדרך כלל בגוף ראשון, ומושם כביכול בפי התורה.
- 16 עיין במקורות שבהערה הקודמת.
- 17 הפייטן אמנם מסתמך על מדרש (עיין להלן, בביאור), אך במדרש לא נאמר שבגלל זה נפסלים אברהם ויצחק מלקבל את התורה, וזהו כנראה חידושו של ר' יחיאל.

[ל]

אֶצְרֵנִי בְּבֵית גִּנְזִיּוֹ שׁוֹכֵן עַד
אֶלֶף דּוֹר עִם שְׂכִינָתוֹ לְהִתְנַעַד
בְּעֶשְׂרִים וְשֵׁשָׁה נִיחָלִי לְמַטִּיבִי צַעַד
בְּשִׁמְן רַעֲנָן [לְבָלוֹתָם] וּלְחֶשֶׁכָם מִמַּעַד

5 גִּרְתִּי אֶצְלוֹ שְׁרוּיָה בְּמַדּוֹר הָעֲלִיּוֹן

כ"י: מ

4 לכלותם מ

סימן: א"ב (כפול), יחיאל חזק.

ביאור: הדוברת היא התורה, עד טור 40. 1 אצרני בבית גנזיו: הקב"ה שמר את התורה באוצרו לפני נתינתה. שוכן עד: הקב"ה, יש' נז, טו. 2 אלף דור וכו': התורה חיכתה אלף דור לפני נתינתה, על פי ב"ר כח, ד (עמ' 263): 'ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו שלר' יוסי הגלילי תתקע"ד [דורות חיכתה התורה לפני הבריאה, וניתנה כו דורות לאחר הבריאה], מה טעם — 'דבר צוה לאלף דור' (תה' קה, ח) — זו התורה. 3 בעשרים וששה: עיין בביאור הטור הקודם. ניחל: הנחיל אותי. למטיבי צעד: לישראל, ההולכים בדרך ישרה, והלשון על פי מש' ל, כט. 4 בשמן וכו': תה' צב, יא ('בלתי בשמן רענן'). ולחשכם ממעד: למנוע את ישראל ממעידה. 5 במדור העליון: כינוי לשמים העליונים, על פי ע"ז מג, ע"ב ('לא אסרה תורה אלא שמשין שבמדור העליון וכו').

גְּלוּפָה בְּזֹרֵעַ קִדְשׁוֹ כְּבַחֲרֵט גְּלִיּוֹן
דְּמִיּוֹן אֵשׁ שְׁחֹרָה בְּלִבָּהּ כְּהִגְיוֹן
דְּרִשׁוֹנֵי יוֹם יוֹם טְבוּלֵי רְגִיּוֹן

הַמְּפִלִּיא עֵיצָה וְהוּא גְּדוֹל הָעֲצוֹת
הֵלֵא מִפִּי חֲכָמוֹת דַּעַת וּמוֹעֲצוֹת 10
וְהִסְדִּיר עֲנָה לְקְרוּצֵי מַחֲזֹמֶר אֲרָצוֹת
וְהוֹרְשָׁה מְנִי לְבִרְאוֹת אֶרֶץ וְחֻצוֹת

זִיכָר מְתֵי דוֹרוֹת לְפָנֵי הָעֶבֶר

8 דְּרִשׁוֹנֵי מ 12 וְהוֹרְשָׁה מְנִי מ

6 גְּלוּפָה: חֲקוּקָה. בְּזֹרֵעַ קִדְשׁוֹ: נִרְאָה שִׁישׁ לִפְרֹשׁ שֶׁהַתּוֹרָה הִיטָה כְּתוּבָה בְּזֹרֵעוֹ שֶׁל הַקִּבְ"ה, עַל פִּי מִדְרַשׁ כּוֹנֵן (בִּיהַמ"ד, ב, עמ' 23): 'וְעַל מָה הִיטָה כְּתוּבָה וּבִמָּה הִיטָה כְּתוּבָה? בָּאֵשׁ שְׁחֹרָה עַל גְּבִי אֵשׁ לִבָּהּ, וְהִיטָה קְשׁוּרָה בְּזֹרֵעַ שֶׁל הַקִּבְ"ה' וכו'. מִסּוּרֵת קְרוּבָה, שֶׁלִּפְנֵי הִיטָה הַתּוֹרָה כְּתוּבָה עַל הַזֹּרֵעַ, נִמְצְאָת בִּיּוֹצֵר לִשְׁבֹּת וְרֹאשׁ חֹדֶשׁ שֶׁל ר' בְּנִימֵן בֶּר זֶרַח 'אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהִים אִמָּת' (עֲבוּרֵת יִשְׂרָאֵל, אֲשַׁכְּנֹז, עמ' 629): 'בֶּן מִקְדָּמִי קִדְּם עַל עֲצַת תּוֹשִׁיָה, הִהִיטָה כְּתוּבָה בְּזֹרֵעוֹ הַנְּטוּיָה' (עַל מִקְבִּילָה זֹו הָעִירִנִי ר' אֲבֵרָהָם לִוִּין), וְשִׁמָּא גַם לִפְנֵי ר' יִחְיָאֵל הִיטָה מִסּוּרָה זֹו. כְּבַחֲרֵט גְּלִיּוֹן: חֲרֵט שְׁחֹרֵטִים בּוֹ עַל גְּלִיּוֹן, עַל פִּי יֵשׁ' ח, א: 'קַח לָךְ גְּלִיּוֹן גְּדוֹל וְכָתֹב עָלָיו בְּחֵרֶט אֲנוּשׁ'. 7 דְּמִיּוֹן וכו': עַל פִּי תַנְחוּמָא בְּרָא' א, א: 'וְהַתּוֹרָה בִּמָּה הִיטָה כְּתוּבָה, עַל גְּבִי אֵשׁ לִבָּהּ בָּאֵשׁ שְׁחֹרָה' וכו'. כְּהִגְיוֹן: כְּנִרְאָה יֵשׁ לִפְרֹשׁ: כְּפִי שֶׁהִיא (הַתּוֹרָה) אִמּוּרָה לְהִיאֲמֹר וּלְהִיטָה הַגּוֹיָה (וְאוּלֵי ר"ל כְּפִי שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִדְרַשׁ). 8 דְּרִשׁוֹנֵי וכו': הַלְשׁוֹן עַל פִּי יֵשׁ' נח, ב: 'וְאוֹתֵי יוֹם יוֹם יִדְרִשׁוּן'. טְבוּלֵי רְגִיּוֹן: הַמְּלָאכִים טְבוּלִים בְּנִהַר 'רְגִיּוֹן', עַל פִּי 'מַעֲיֵן הַחֲכָמָה' (בֵּית הַמִּדְרַשׁ ח"א, עמ' 61): 'רְגִיּוֹן נִהַר שֶׁל אֵשׁ וּגְחָלִים שֶׁלּוֹ שׁוֹרְפִין אֶת מְלָאכֵי הַשֶּׁרֶת וְכוּ טְבוּלִין כֻּלָּם וּמִתְחַדְּשִׁים לְבִקְרִים' (וְאוּלֵי 'יוֹם יוֹם' מוֹסֵב גַּם עַל הַמְּלָאכִים הַמִּתְחַדְּשִׁים בְּכָל יוֹם). הַכִּיּוֹנִי 'טְבוּלֵי רְגִיּוֹן' נִמְצָא גַם בְּקְרוּבָה לִשְׁבֻעוֹת שֶׁל ר' בְּנִימֵן בֶּר שִׁמּוּאֵל (מַחֲזֹר לִשְׁבֻעוֹת, עמ' 343 טוֹר 178): 'אַרְתָּכִים טְבוּלֵי רְגִיּוֹן נִהַר', וְשִׁמָּא לִפְנֵי שְׁנֵי הַפִּיטִינִים עִמָּד מִקּוֹר מִשׁוּתָּף (עַל מִקְבִּילָה זֹו הָעִמִּידִנִי ר' יְהוֹשֻׁעַ גִּרְנֵט). 9 הַמְּפִלִּיא עֵיצָה: הַקִּבְ"ה, עַל פִּי יֵשׁ' כח, כט ('הַפְּלִיא עֵצָה הַגְּדִיל תּוֹשִׁיָה'). גְּדוֹל הָעֲצוֹת: עַל פִּי יֵר' לב, יט: 'גְּדֹל הָעֵצָה'. 10 הֵלֵא מִפִּי וכו': עַל פִּי מִשׁ' ב, ו: 'כִּי ה' יִתֵּן חֲכָמָה, מִפִּי דַעַת וְתִכּוּנָה'; וְעַל פִּי מִשׁ' כב, כ: 'הֵלֵא כְּתַבְתִּי לָךְ שְׁלִישִׁים בְּמוֹעֶצֶת וּדְעַת'. וְאַף עַל פִּי כֵן נִטַּל הַקִּבְ"ה עֵיצָה בְּבִרְיַת הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁמִּפְרֹשׁ לַהֲלֹךְ. 11 וְהִסְדִּיר עֲנָה: לִימָד אֶת בְּנֵי הָאָדָם דֶּרֶךְ אֶרֶץ וְעֲנוּוָה, מִתּוֹךְ שְׁנִתְיַעֵץ בַּתּוֹרָה וּכְבִּיכּוֹל נִטַּל מִמֶּנָּה רִשּׁוֹת לְבִרּוֹא אֶת הָעוֹלָם (וְהַשְׁוּוֹה הַקְּלִירִי, 'אַאֲגֵרָה' שׁוּרָה 8, מַחֲזֹר לִפְסַח עמ' 216: 'דִּת קְנוּיָת קִדְּם רִשּׁוֹת מִנָּה נִטַּל'). הַשְׁוּוֹה סֹדֵר אֵלִיָּה רַבָּה לֹא [כֵּט] (עמ' 160) 'מִמִּי נִטַּל עֵיצָה כְּשֶׁבִרָא אֶת הָעוֹלָם, לֹא נִמְלֵךְ אֵלֹא בַּתּוֹרָה' (וְעֵיין גַּם פִּדְרָא הִיגֵר ג: 'מִיד נִתְיַעֵץ הַבִּיָּה בַּתּוֹרָה שֶׁשֶּׁמָּה תּוֹשִׁיָה לְבִרְאוֹת עוֹלָם ... וְאִמְרָה תּוֹרָה בִּי נִתְיַעֵץ הַבִּיָּה לְבִרְיַת הָעוֹלָם, שֶׁנִּי לִי עֵצָה וְתוֹשִׁיָה אֲנִי בִּינָה לִי גְבוּרָה'; ב"ר א, א [עמ' 2]). וְלַעֲנִיִּין הָעֲנוּוָה הַשְׁוּוֹה רִשְׁ"י לְבִרָא, א, כו: 'נַעֲשֶׂה אָדָם — עֲנוּוֹתָנוֹתוֹ שֶׁל הַקִּבְ"ה לְמִדְנָה מִכָּאן' וכו', וְעֵיין ב"ר ח, ח (עמ' 61), וְנִרְאָה שֶׁהָעֶבֶר הִפְיִיטָן אֶת עֲנִיִּין הָעֲנוּוָה מִמִּדְרַשׁ שֶׁהִיא לִפְנֵי עַל הַהִתְיַעֲצוֹת בַּעַת בְּרִיַּת הָאָדָם לְהִתְיַעֲצוֹת בַּעַת בְּרִיַּת הָעוֹלָם. לְקְרוּצֵי וכו': לְבִנֵּי אָדָם הַבְּרָאוֹת מִעֵפֶר הָאֶרֶץ, עַל פִּי אִיּוֹב לג, ו: 'מַחֲזֹר קְרָצְתִּי גַם אֲנִי'. 12 וְהוֹרְשָׁה מְנִי: הַקִּבְ"ה נִתְיַעֵץ בַּתּוֹרָה לִפְנֵי בְרִיַּת הָעוֹלָם, עֵיין בְּבִיאוֹר הַטּוֹר הַקּוֹדֵם. אֶרֶץ וְחֻצוֹת: מִשׁ' ח, כו. 13 מְתֵי דוֹרוֹת: גְּדוֹלֵי הַדּוֹרוֹת, כְּמוֹ שֶׁמִּבְּאֹר לַהֲלֹךְ.

זַנֵּם בְּטוֹבוֹ וְחֶסֶד עָלֵיהֶם הַגִּבִּיר
חִיָּה לִי מַעֲשִׂימוֹ אֶל כִּבִּיר
חַתְנִי בָּהֶם רְצוֹן הַפִּיק וְהַסְבִּיר

15

טִיט מְכַרְכּוֹב נָטַל וּבְצֶלֶם יָצַר
טִיפּוֹס הוֹד הִדְרֹו לְהַשְׁמִיעִי פָּצַר
יָקַשׁ בְּשָׁלוֹשׁ וְעֶצְמוֹ לֹא נָצַר
יֹשֶׁר אֲמָרִי בָּלְבוֹ אֶל יָאָצַר

20

כּוֹפֵר שְׁמוֹי מְכַל הוֹרוֹ רוֹצָה
כּוֹמֵס בְּצִילוֹ לַעֲת כָּלָה וְנַחֲרָצָה
לְקַחוֹ הַטּוֹב הוֹדִיעִי לְהַשְׁיֵאִי רָצָה
לְמַפְרִישׁ כְּצַפְעוֹנִי בֵּין נִינְיוֹ הַחֲצָה

מִתְהַלֵּךְ בְּתוֹמוֹ בֵּן שְׁלוֹשׁ יָדְעוֹ

25

21 רוצה מ

14 זנם בטובו: פירנס אותם (לשון ברכת המזון 'הזן את העולם כולו בטובו', והשווה 'אהובת' [כט], טור 170), ועל פי פסחים קיח, ע"א: 'אמר רבי יהושע בן לוי: הני עשרים וששה הודו כנגד מי — כנגד עשרים וששה דורות שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, ולא נתן להם תורה, וזן אותם בחסדו' (ר' אברהם לוין). וחסד וכו': לשון על פי תה' קיז, ב: 'כי גבר עלינו חסדו'.
15 מעשימו: מעשיהם. אל כביר: איוב לו, ה. 16 חתני בהם: כדי שאסכים להתחתן עמם, כלומר להינתן על ידם לבני האדם. רצון הפיק והסביר: הקב"ה רצה והציע לי, והלשון על פי מש' יב, ב ('ויפק רצון' מה'). 17 טיט מכרכוב: הקב"ה נטל עפר ממקום המזבח וברא את אדם הראשון, על פי ב"ר יד, ח (עמ' 132): 'עפר מן האדמה — ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל הזקן ממקום כפרתו נברא היך מה דאת אמר מזבח אדמה תעשה לי (שם' כ, כ), אמר הקב"ה הריני בורא ממקום כפרתו והלווי יעמוד'; וכרכוב הוא חלק מן המזבח (שם' כז, ה). ובצלם יצר: יצר את האדם בצלמו, בר' א, כז. 18 טיכוס וכו': גדולתו של אדם הראשון. להשמיעי: להשמיעני. פצר: ביקש (בר' לג, יא, ועוד). 19 יקש בשלוש: אדם הראשון חטא בשלושה, על פי הקלירי בקרובת 'ארץ מטה', מחזור לשבועות עמ' 201, טור 104 ואילך: 'ושלשה דברות הפר יחד / הפר לא תגנוב ... / הפר לא תענה ... / הפר לא תחמוד ...'. ועצמו לא נצר: לא נזהר מלחטוא ונתחייב מיתה. 20 יושר אמרי: מצוותי הישירות, והלשון על פי איוב ו, ה ('אמרי ישר'). יאצר: ישמר. 21 כופר שמוי: נח, שהושם בכופר, כלומר בתיבה שכפר אותה בכופר (בר' ו, יד). ואולי יש לפרש 'סמוי', מוצפן. רוצה: מצא חן ונתרצה לקב"ה. 22 כומס בצילו: נגנו בצלו של הקב"ה שהגן עליו בתיבה (לשון רב' לב, לר). לעת כלה ונחרצה: בעת המבול (לשון יש' י, כג). 23 לקחו: טיבו (והלשון על פי 'לקח טוב' (מש' ד, ב)). 24 למפריש וכו': שיעור הטור: ולא רציתי להנשא לו בגלל שנשתכר והיין הפריש בינו לבניו, על פי ויק"ר יב, א (עמ' רנג): 'וכצפעוני יפריש (מש' כג, לב) — מה צפעון זה מפריש בין מיתה לחיים כך הפריש היין בין נח לבניו לעבדות הה"ד (בר' ט, כא) וישת מן היין וישכר ויתגל, שמתוך כך אמר ארור כנען'. בין ניניו החצה: היין הפריש בינו לבין בניו. 25 מתהלך בתומו: אברהם, על פי בר' יז, א ('התהלך לפני והיה תמים'), ועל פי 'ואני בתמי אלך' (תה' כו, יא), ונדרש על אברהם כסנה' פט, ע"ב. בן שלוש ידעו: על פי נדרים לב, ע"א: 'בן שלוש שנים הכיר אברהם את בוראו'.

מָצָא לְכָבוּ נֶאֱמָן וְלִכְלֹל יִידְעוּ
נוֹשְׂאוֹ חֵן לְפָנֵי הַשְּׁמִיעִי טָבְעוּ
נִמְתִּי חֲנוּנִיו אֵינָם שְׁוִים בְּמִדְעוֹ

סְרִיג צִץ מְגֻזְעוֹ בְּשֶׁה נֶעֱקַד
סִידוֹר חֲרִיטוֹת הוֹשֶׁת וּלְאֵשׁ תוֹקֵד 30
עֲמָתוֹ אֶצְלִי צוֹר חֶפֶץ וְשֶׁקֶד
עוֹלִימוֹ מֶרֶד וּבְעִיּוּל פֶּשְׁעוֹ נִשְׁקֵד

פְּעוֹלַת צָדִיק לְחַיִּים תָּם וִילָדִיו
פָּרְחִיו מִיטָּה שְׁלִימָה יִיחַד סִילוּדִיו
צְרוּפִים הֵם יַחַד לְנִצּוֹר פִּקּוּדִיו 35
צוּעֵן בְּרִדְתָּם אֶתְגַּנֶּה בָּם בְּשַׁעֲבוּדִיו

קָם שְׁלִישִׁי מִמְשׁוֹלְשֵׁי כוֹכַב זוֹרֵחַ

26 מצא וכו': על פי נחמ' ט, ח (ומצאת את לבכו נאמן לפניך). ולכל יידעו: על פי בר' כב, יב: 'כי עתה ידעתי'; ונדרש בתנחומא וירא מו (ובמקבילות) לשון 'ידעתי': 'להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך', והשווה פס"ז בר' כב, יב (עמ' 99): 'ידעתי לכל שאתה אוהבני' (ועיין גם ב"ר נו, ח, עמ' 603, ובש"נ שם). 27 נושאו וכו': הקב"ה השמיע לי את טבעו של אברהם כדי שיישא חן לפני. 28 נמתי: אמרתי. חנוניו: ילדיו, על פי בר' לג, ה: 'הילדים אשר חנן אלהים את עבדך'. אינם שוים במדעו: ישמעאל ויצחק אינם בדעה אחת עם אברהם, או שאינם שוים בידיעת הקב"ה (או בשמירת התורה, לשון 'מדע והשכל'; דנ' א, יז, ועוד), לכן לא רצתה התורה להינתן לאברהם. ואולי מדעו=מיטתו [כמו להלן, טור 34], על פי קה' י, כ: 'גם במדעך'; אבל ספק אם עמדה לפני הפייטן מסורת כזאת של פירוש המקרא. הזכרת אברהם 'שיצא ממנו ישמעאל' ויצחק 'שיצא ממנו עשו' כנגד יעקב 'שמיטתו שלימה' (להלן, טורים 32, 34) היא על פי פסחים נו, ע"א (ובמקבילות, ולהלן בביאור טור 34); ועיין גם בתנחומא קדושים, ב, שם נזכרים גם אדם הראשון ונח. 29 סריג צץ מגזעו: ענף, שריג, (= בן, והוא יצחק) צמח מגזעו של אברהם. 30 סידור חריות הושת: הושם על גזרי העצים של המערכה (והשווה 'אשנן' [א, טור 72]). ולאש תוקד: לשון וי' ו, ב. 31 עמתו וכו': הקב"ה חפץ שיצחק יהיה עמית שלי. ושקד: והשתדל. 32 עוליו מרד: עשו בנו מרד, לשון עלם, 'עולם' בארמית. ובעיוול וכו': נלכד בעונו, על פי איכה א, יד: 'נשקד עול פשעי' (והשווה אפס"י [כ], טור 32 'ובעיוול פשעינו'). 33 פעולת צדיק לחיים: מש' י, טז; והכוונה על יצחק (והשווה ד"ר ב, כ, שם נדרש הפסוק על יצחק בעניין אליפז). תם וילדיו: יעקב ובניו הם פעולתו יצחק. 34 פרחיו: בניו של יעקב. מיטה שלימה וכו': על פי שיהש"ר ג, ח: 'מכל אבקת רוכל, זה יעקב אבינו, שהיתה מטתו שלמה לפניו ולא נמצא בהן פסולת'; וכל בניו של יעקב מייחדים את הקב"ה, על פי ב"ר צח ג (עמ' 1252): 'בשעה שהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא לשנים עשר בניו אמ' להם אל ישראל שבשמים אביכם, שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקב"ה, אמרו לו שמע ישראל (דב' ו, ד) אבינו, כשם שאין בלבך מחלוקת על הקב"ה, כך אין בלבנו מחלוקת אלא ה' אלהינו ה' אחד'. סילוידיו: שבחיו לקב"ה. 35 צרופים: אין בהם פסול. לנצור פקודיו: לשון תה' קיט, נו. 36 צוען: מצרים. אתגנה וכו': התורה חוששת שתתגנה בזמן שעבוד מצרים, ולכן אינה רוצה להינתן ליעקב ובניו. 37 שלישי ממשולשי: משה היה בן שלישי לעמרם, ומשכט לוי, על פי פדר"כ בחדש השלישי, יג, (עמ' 214): '... ומשה שלישי ביניהם, אנכי עמד בין ה' וביניכם (דב' ה, ה). ואותותיו משולשים, משה. ומשכט שלישי, ראובן

קִנְיָה וְחִימָה עוֹצֵר מַעַם טוֹרָה
רְאוּתוֹ עֲבָרִי לִוְקָה מִיַּד טוֹרָה
רֹאשׁ רָשָׁע מִחֵץ וּמִזְעָף בּוֹרָה

40

שִׁינּוּעָה שְׁמוּרָה וְעֲרוּכָה לְמוֹשֶׁל בְּגִבּוֹרָה
שְׁתוּת מִימֵי זֶה יִזְכֶּה בְּחִבּוֹרָה
תְּרַשְׁהוּ לַעֲלוֹת עִיר גְּבוּרִים לְהַתְגַּבֵּרָה
תִּלְי תִּלִּים לְסִדֵּר בְּעֵינִים מְאִירָה

יִיעֲדוּ וְשִׁלְחוּ לְמוֹשֶׁל רָשָׁע בְּאַלִּיחוֹת 45
ח'וֹפְשִׁים לְשַׁלַּח רְצוּצִים מְכֻבָּד פְּלָחוֹת
יֵאָז לְדַבֵּר תוֹעָה בְּקוֹשֵׁי מְשָׁלְחוֹת
אֶבֶן הַסִּיבּוּהוּ רָכְיוֹ כְּלִיּוֹתָיו מְפֻלָּחוֹת

שמעון לוי. ואותותיו משולשים, לוי. ואחים שלשה, משה אהרן ומרים'. כוכב זורח: מאיר ככוכב, ואולי על פי סוטה יב, ע"א: 'בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור'. 38 קנאה וחימה עוצר: מונע פורענות מישראל, השווה דב' ט, יט: 'כי יגרתי מפני האף והחמה' וכד'. מעם טורח: מעם ישראל הגורם לטורח, על פי דב' א, יב: 'איכה אשא לבדי טרחכם'. 39 ראותו וכו': כשראה משה שאיש מצרי מכה איש עברי (שמ' ב, יא). טורח: חוטא. 40 ראש רשע מחץ: הרג את המצרי, והלשון על פי חב' ג, יג ('מחצת ראש מבית רשע') ומזעף בורח: ברח בגלל כעסו של פרעה. 41 שמורה וערוכה: התורה, ש"כ כג, ה; ועיין לעיל 'אהובת דוד' [כט] בביאור טור 3. למושל בגבורה: הקב"ה, תה' סו, ז ('מושל בגבורתו עולם'). 42 מכאן ועד סוף הפיוט שוב הדוברת היא התורה. שתות מימי וכו': משה יזכה לקבל את התורה, הנמשלת למים (יש' נה, א). בחבורה: בקבוצת תלמידי חכמים, והשווה ספרי דברים, שנה (עמ' 418): 'מלמד שעתיד משה ליכנס בראש כל חבורה וחבורה, בראש חבורה של בעלי מקרא' וכו'. והשווה מגילת אחימעץ, עמ' 29, שם נקראת ישיבתו של ר' אמתי 'חבורה'. לענין צורת הניקוד האיטלקית 'בחבורה' השווה למשל ברשות לחתן תורה 'מרשות האל' במחזור רומא: ('ולועדו בחבורה'), ועיין 'ידידים כיצאו' לר' יוסף טוב עלם, שורה 5 (מחזור לפסח עמ' 556) ובש"ג שם, ובכמה כ"י מנוקדים של המשנה (על ענין זה העמידני ר' אברהם לוי). 43 תרשהו: הרשה לו. לעלות עיר גבורים: לעלות למרום אל המלאכים, על פי מש' כא, כב: 'עיר גברים עלה חכם וכו', ונדרש על משה בויק"ר לא, ה (עמ' תשכב) ובמקבילות. להתגברת: להתחזק ולעמוד מול המלאכים, עיין באופן 'ירד כעלה' [ט]. 44 תילי תילים וכו': לסדר תילי תילים של הלכות, על פי ערובין כא, ע"ב (ועוד): 'קוצותיו תלתלים (שיה"ש ה, יא) — אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות'. בעינים מאירה: בתורה, שהיא מאירת עינים (תה' יט, ט). 45 מחרוזת זו מספרת ביציאת מצרים, כי הפיוט הוא 'זולת'. ייעדו: הקב"ה ייעד את משה. למושל רשע: פרעה, מש' כח, טו: 'מושל רשע על עם דל'. באליוחות: בחטא; 'אלח' הוא לכלוך, והכוונה: מושל רשע ונאלח. 46 חופשים וכו': לשלח את ישראל לחפשי, לשון יש' נח, ו. מכובד פלחות: מכובד השעבוד (פלחות = עבודה, מן הארמית, והשווה 'אשנן' [א], טור 82, ובביאור שם). 47 יאץ: פרעה דיבר נאצות (ועל שינוי שורש 'נאץ' — 'יאץ' עיין במבוא, פרק ו; והשווה 'אנא' [יח], טור 20). ואולי הוא לשון מהירות, כמו 'אץ' (א' לוי). לדבר תועה: לדבר סרה, על פי יש' לב, ו ('ולדבר אל ה' תעה'). בקושי משלחות: למרות קושי המכות ומשלחות של מלאכי רעים הבאים עליו, על פי תה' עח, מט ('ישלח בם ... משלחת מלאכי רעים'). ואולי ר"ל שהקשה את לבו מלשלח את ישראל. 48 הסיבוהו וכו': על פי איוב טז, יג: 'יסבו עלי רביו יפלח כליותי', והכוונה למכות מצרים שהם כחיצים לכליותיו של פרעה. רביו: יורי החיצים (של משה).

ל'מרום עלה ואסף רוח בחפניו
 ח'וקים ומצוות ירש מגנז צפוניו 50
 ז'יהרם לעמו מושלי בגנזכי פניו
 ק'חם באברתו האיר עליהם פניו

עזרת אבותינו כול'

אוצר החכמה
 31349

אוצר החכמה
 31349

49 למרום עלה: על פי תה' סח, יט: 'עלית למרום שבית שבי'. ואסף רוח בחפניו: משה, על פי משה' ל, ד: 'מי עלה שמים וירד, מי אסף רוח בחפניו' (ונדרש על משה בפדר"כ ויהי ביום כלת, ד (עמ' 9): 'מי אסף רוח — כצאתי את העיר [אפרש את כפי של ה', שמ' ט, כט]).
 50 ירש מגנז צפוניו: ירש את התורה שהיתה גנוזה וצפונה במרום (והשווה 'אידרתי' [ה], טור 103 ואילך). 51 זיהרם וכו': הקב"ה הזהיר (לימד) את עמו ישראל על החוקים והמצוות (והשווה 'אומנית' [ז], טור 55). מושלי וכו': עם ישראל הממשיל את התורה לאצרות פנינים, על פי משה' ג, טו: 'יקרה היא מפנינים'. ולכל המחרוזת השווה 'אידרתי' [ה], טור 104: 'משול בגנזכי צפוני'. בגנזכי פניו: באוצרותיו, ששם התורה היתה (שבת פח, ע"ב [ובמקבילות]: 'חמודה גנוזה'). 52 קחם באברתו: לקחם על כנפיו, על פי דב' לב, יא ('ישאהו על אברתו'). האיר וכו': הקב"ה האיר פניו על ישראל (לשון במ' ו, כה).

ייחוס הפיוטים ליחיאל בר אברהם

בפרקי המבוא ניסינו לאפיין את דרכי שירתו של ר' יחיאל בר אברהם, כפי שהן עולות מן הפיוטים שלפנינו. מן הדין היה לאשש תחילה את ייחוסם של הפיוטים לר' יחיאל, ורק אחר כך ללמוד מהם על דרכי שירתו. מאידך גיסא, ייחוס הפיוטים מתבסס בין היתר גם על דרכי שירתו של הפייטן. מבחינה מתודולוגית יש לפנינו שתי שאלות שפתרונותיהן תלויים זה בזה, אך התלות אינה סימטרית לגמרי: בשאלת ייחוסו של פיוט אנו מתבססים בין היתר על דרכי לשון, משקל, צורת חתימה, תפוצת הפיוט, תוכנו ודרכי עיצוב השירה שבו – אך גם על מציאת מקבילות לשוניות מיוחדות בין הפיוט הנדון לבין פיוטים אחרים של הפייטן. מקבילות לשוניות אלה, שהן מעין 'חותם אישי' של הפייטן, מתחלקות לשני סוגים: ביטויים ייחודיים לפייטן שהנם נדירים ביותר בפיוטי פייטנים אחרים, וביטויים או צירופים לשוניים הקיימים גם אצל פייטנים אחרים, אך הפייטן שלפנינו מרבה יחסית להשתמש בהם. אמצעי זה, של מציאת לשונות מקבילים שכאלה בין הפיוט הנדון לבין שאר פיוטי הפייטן, מהווה נדבך בסיסי (שעליו יש להוסיף, כאמור, מגוון שיקולים אחרים) בפתרון שאלות ייחוס. הפעלת שיטה זו סייעה מימי צונץ ואילך לבירור ייחוסם של מאות פיוטים.¹⁸ בדרך כלל מוחלת השיטה על פיוטים שיש בהם חתימה חלקית (כגון שם הפייטן ללא שם אביו), ונותר רק לקבוע אם הפיוטים שייכים לאותו פייטן או לפייטן אחר בעל שם דומה. לעיתים נדירות יותר מיושמת השיטה גם לגבי פיוטים אנונימיים.

בדרך כלל אין מהדירים בודקים אחר ייחוסיו של צונץ, והם סומכים לגמרי על 'האינטואיציה המופלאה' שלו, שהחטיאה במקרים בודדים בלבד. אך למען האמת, 'אינטואיציה' זו בנויה על אותם שיקולי ייחוס שהזכרנו. עם זאת, גם צונץ מסייג את דבריו במקרים לא מעטים, ובמקרים כאלה יש לדון בנפרד. פיוטים חדשים מתוך כתבי יד שלא היו לפני צונץ מוסיפים אף הם מקבילות לשוניות חדשות העשויות לאשש או להפריך את השערות הייחוס של צונץ.

בעיות הייחוס בפיוטי ר' יחיאל בר אברהם קלות באופן יחסי. אחדות הקורפוס מבחינת תפוצתו (האיטלקית) ומבחינת לשונו וסגנונו (כפי שהוכרר בפרקי המבוא) יוצרת סבירות גבוהה לקרבה בין הפיוטים הנידונים. לא ידוע פייטן נוסף בשם

18 רוגמה אופיינית לשיטה זו ניתנת ע"י אוסף המקבילות שמצא צונץ בפיוטי אליה בר שמעיה, שסייעו לו לערוך את רשימת סליחותיו של הפייטן, ראה תולדות הפיוט, עמ' 616–617.